

SOCIOLOGICKÝ POHLED NA TRANSFORMACI ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOVA

Jana Šindlářová

VŠZ Brno, Ústav práva a sociologie, Zemědělská 1, 613 00 Brno
tel. 45132071

Anotace

Příspěvek si všímá tří z řady problémových přístupů k transformaci našeho zemědělství a venkova: Jedním je jejich vytrhávání z obecného rámce změn probíhajících v ostatních sektorech hospodářství a v jiných státech a přeceňování jejich výlučnosti a specifčnosti v zemědělství a na venkově. Druhým je naopak schematický přístup a snaha uplatnit paušálně stejný postup, zdůraznit pouze obecné rysy. Jako třetí blok problémů při transformaci zemědělství a venkova vidí autorka jejich neúměrné zpolitizování na úkor snahy hledat ne "vzory k následování", ale zkušenosti k poučení a úvaze. Transformace je chápána v kontextu nutnosti světové reflexe úlohy zemědělství a venkovského prostoru v situaci ekologické krize a v souvislosti s koncepcí vedlejších nezamýšlených efektů jednání.

Summary:

The article deals with three important problems in the transformation of Czech agriculture and rural areas. The first one is the over-emphasis of special, particular features ,which the Czech process of transformation (and the transformation of agriculture especially) has to solve. On the contrary, the second approach takes only one general course of transformation action into account and did not consider the particular characteristics of Czech Republic and its agriculture Thirdly, the process has been characterized by a strong political context of social and economic issues. The necessity of redefining the main role of agriculture and rural areas for society in the context of the global environmental crisis is addressed

Klíčová slova:

Sociologie venkova, sociologie zemědělství, sociální změna, transformace zemědělství a venkova ,ekologická krize

Key words:

Rural Sociology, Sociology of Agriculture, Social Change, Transformation of Agriculture and Countryside, Environmental Crisis.

Neskromně znějící název příspěvku chce naznačit, že centrem mého zamyšlení je z celé široké palety možných optik, jimiž změny zemědělství a venkova mohou být sledovány, registrovány, analyzovány i hodnoceny, pouze jedna jediná, ta, která se týká sociálních dopadů transformace. Z mého profesního zaměření vyplývá, že mám tendenci ji považovat za klíčovou pro měření výsledků v jiných soustavách hledisek, např. pro hodnocení hledisek ekonomických. Příspěvek je pouze krátkým zamyšlením nad několika problémy, které je inspirováno srovnáním se situací v těchto sociálních prostorech v jiných zemích.

Při úvaze o sociologickém pohledu na transformaci našeho zemědělství a venkova bych v první řadě chtěla zdůraznit, že - obecně řečeno- transformace zdaleka není jen naším

problémem. I když u nás je impulzem změna politického režimu a s ní korespondující privatizace celé ekonomiky, přičemž se politické předpoklady změny promítají filtrem sociálních a ekonomických předpokladů, limitů, důsledků i cílů, vidíme i v zemích, které neprošly dramatickou změnou politických poměrů, snahu o rozbor organizačních forem zemědělské produkce / otázka rodinných farem/i struktury venkovských sídel / otázka vylidňování některých oblastí i sekundárních rezidentů v jiných venkovských oblastech/. V sociologické zahraniční literatuře se setkáme s termíny "nová agrární otázka", "rekonstituce lokality", "postruralita", restrukuralizace atd. Obecně se hledá nový koncept a definování toho, jaké místo má zemědělství a venkov v současné době- v souvislosti s tím je také kladena otázka o úloze současné sociologie, o její redefinici pro oblast zemědělství a venkova.

Nejen v našich podmínkách, ale i obecně se diskutuje o postavení zemědělství vzhledem k jeho funkcím. Ekonomická efektivnost zemědělství se může dostávat i do patové situace, vezme-li důsledně v úvahu další možné funkce: neškodit životnímu prostředí v širokém slova smyslu včetně ekologického stabilizování krajiny, uspokojit sociální hlediska jako je minimální zaměstnanost a obydlenost určité oblasti, i poslytnout šanci uspokojení důstojné seberealizace a života vůbec těm, kteří se zemědělstvím, resp. venkovem spojili své individuální osudy.

Přes neoddiskutovatelnou internacionalizaci či globalizaci zemědělství se stále častěji setkáváme s voláním po respektování konkrétních lokálních podmínek, po heterogenitě organizačních forem, kultury práce i specifických forem managementu v této oblasti. Jako poněkud problematické se v této souvislosti jeví proklamování cíle přiblížit naše zemědělství zemědělství západoevropskému en bloc, protože to jednak zdaleka není jednoduším stabilizovaným blokem, jednak samo řeší otázku budoucí agrární evropské politiky.

Na druhé straně pro sociology přesto může být inspirující hledání obecnějších principů vývoje a tyto "společné" principy srovnávat s variantami nebo zcela odlišnými vývojovými trendy. Tak bychom mohli zjednodušit hypotézu o minulosti do otázky, zda zcela /na první pohled/ nesouměřitelné procesy, jimiž docházelo ke koncentraci zemědělské produkce u nás / násilná kolektivizace/ a v Západní Evropě / ekonomický tlak/ jeví některé podobné a jiné odlišné rysy u takových fenoménů jako je vztah ke zdrojům / k půdě/, co do šetrnosti, hospodárnosti, vztah k hodnotě práce /její rozdílnosti v hospodaření domácnosti a zemědělského podniku/ apod., čili zda je možno např. mluvit o jakémsi společném principu modernizace a jeho odlišných cestách... Hypotéza současné doby by mohla hledat obecné a specifické v možném dalším společném principu, logice, určující reflektováním globální environmentální krize budoucí postavení zemědělství obecně a např. jeho organizační formy konkrétně./Pokus o formulování typologie./

Pokud jde o transformaci zemědělství a venkova konkrétně u nás, z celé řady problémů si všimnu tří, které podle mého názoru mohou deformovat naši orientaci v této otázce.

Jde o to, zda naši transformaci zemědělství a venkova

- nevidíme jako **příliš jedinečný**, výlučně specifický proces ve srovnání se zahraničím, ve srovnání s ostatními sektory hospodářství, i ve srovnání s jinými historickými etapami.
- Zda ji nevidíme naopak jako **příliš obecný** proces bez jakýchkoliv specifik, naprosto obdobný s jinými státy bývalého východního bloku, s cílem daným představou o optimálnosti jakéhosi průměrného stavu zemědělství a venkova ve státech západních. Logika tohoto pohledu žádá, aby se tyto dvě oblasti přestaly chovat jinak, než celek hospodářství dané země a přijaly obecně schválený "recept" transformace.
- A konečně, ale v neposlední řadě, mne znepokojuje otázka, zda sám proces transformace zemědělství a venkova, jak jsme si tuto cestu zvykli nazývat, není zatížen **politickými akcenty** a souvislostmi nad míru, která ještě dovoluje rozhodovat účelně a rozumně.

První uvedený problém sebou nese vytržení sociálního prostoru venkova a zemědělství jako oboru lidské činnosti s řadou nejen výrobních funkcí z kontextu, v němž se zákonitě pohybují a realizují a jimiž jsou limitovány. Nese sebou riziko vlastního objevování objeveného, stavění na nereálných základech, tvrdého nárazu představ o výsledné vizi transformace i cestě k ní na existující propojení těchto sociálních fenoménů s konkrétními výsledky a cíli transformace společnosti a jejího materiálního zázemí jako celku. Jako velký problém zde vyvstává možnost sady nekonceptních ad hoc řešení uvedených rizik. Na druhé straně umožňuje hledání a respektování všeho specifického, s využitím právě neschematičnosti postupu a tím i urychlení vlastního procesu změny za příznivých obecných okolností.

Druhý přístup má pochopitelně opačné výhody i rizika: Pokud transformaci zemědělství a venkova budeme považovat za zcela standardní proces se standardním postupem ke standardnímu cíli, realita se bude vzpírat jednoduchosti a obecnosti receptu. To platí jak o problému privatizace zemědělství, tak o programu obnovy venkova. Cizí zkušenosti schematicky aplikované vždy vedly ne k záruce úspěchu, ale k problémům asimilace konkrétním prostředím. Sami občas cítíme, že snaha pochopit globálně zmíněné sociální procesy související s transformací naráží i u erudovaných západních vědců na rozpaky, které působí rozdíly např. mezi naší zemí, Maďarskem a Polskem, a to přes všechnu snahu po zobecnění. Výhodou nesporně je nabídka z pestré palety již uplatňovaných zkušeností s možností úvah a modelování očekávaných důsledků aplikovaných změn.

Oba zmíněné víceméně protikladné přístupy však musíme považovat za spíše teoretické "ideální typy", než důsledně realizované modely. Podle mého názoru vyplývají z problému dosud nedostatečně diskutovaného a reflektovaného místa a úkolů zemědělství ve společnosti v jejich historické kontinuitě i proměnách, z malého zřetele i citlivosti k tomu, co sociologové nazývají **vedlejší nezamýšlené efekty** sociálního jednání a konec konců z našeho malého smyslu pro praktické projevy filosofických kategorií jedinečného a obecného - i s

jejich relativností. Stejně tak větší informovanost o otázkách, které řeší v oblasti venkova a zemědělství vyspělé státy, by možná předcházela krajnostem v pojetí procesu transformace.

To již souvisí se třetím blokem problémů- politizací celé transformace zemědělství a venkova v jejím průběhu. Bez politických změn by k transformaci vlastnických vztahů nedošlo, sám další průběh transformace však ne zcela doceňuje dopady, které vykazuje řada výkyvů a peripetií v představách o podobě např. privatizace zemědělství, politice zaměstnanosti na venkově. Ve veřejném mínění pak výzkumy konstatují u vlastních aktérů sociální změny apatii, rozladění a zklamání, nedostatek aktivního přístupu, obtížné hledání osobních i skupinových strategií atd. Většina starostů menších obcí vidí jako hlavní potíže hned za nedostatkem financí problémy s aktivizací svých občanů. Problematicky vidí své perspektivy nejen bývalí družstevníci, ale i řada samostatně hospodařících rolníků. Obtížnost celého procesu privatizace zemědělství je ještě více problematizována snahou těžit z ní politický kapitál pro různé politické subjekty a snahou obtíže personifikovat.

Přes specifickou našeho procesu transformace řešíme stejnou řadu významných otázek, spojených rámcem, který je vyjádřen názvem naší konference: trvale udržitelný rozvoj, chcete-li- trvale udržitelná existence. Bylo by tedy absurdní nezajímat se o vše, co nám umožní kvalifikovaněji pochopit očekávané i nechtěné důsledky transformace venkova a zemědělství, protože se nejedná o problémy jen naše, ale globální svým dosahem. Protože jsou to problémy lidské, mohla by sociologie pomoci orientovat se v nich nejen agrárním politikům a ekonomům, nejen těm, kteří pracují jako zemědělci v jakékoliv oblasti či bydlí na venkově, ale nám všem.

Literatura:

- Bonanno, A.: Some Reflections on Eastern European Agriculture. Agriculture and Human Values. Winter 1993
- Van der Ploeg, J.D.: Rural Sociology and the New Agrarian Question. Sociologia Ruralis 1993. Vol. XXXIII(2), pp.
- Van der Ploeg, J.D.: The Reconstitution of Locality: Technology and Labour in Modern Agriculture. In: Marsden, T.-Lowe, P.-Whatmore, S.: Labour and Locality. Pp. 19-43. London 1992
- Hill, B.: The "Myth" of the Family Farm: Defining the Family Farm and Assessing its Importance in the European Community. Journal of Rural Studies, Vol. 0, No.4, pp. 359-370, 1993
- Murdoch, J.-Pratt, A.C.: Rural Studies: Modernism, Postmodernism and the "Post-rural". Journal of Rural Studies. Vol. 9, No.4, pp.411-427, 1993